

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ROMANISTIKU
KATEDRA ZA LATINSKI JEZIK I RIMSKU KNJIŽEVNOST

Ivona Drljepan, BA

**RIMSKI NACIONALNI I NADNACIONALNI
IDENTITET PREMA DJELU TITA LIVIJA**

Završni magistarski rad

Mentor:

prof. dr. Drago Župarić

Sarajevo, 2022.

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ROMANISTIKU
KATEDRA ZA LATINSKI JEZIK I RIMSKU KNJIŽEVNOST

Ivona Drlječan, BA

**RIMSKI NACIONALNI I NADNACIONALNI
IDENTITET PREMA DJELU TITA LIVIJA**

Završni magistarski rad

Mentor:

prof. dr. Drago Župarić

Sarajevo, 2022.

SAŽETAK

Tit Livije jedan je od najznačajnijih prozih pisaca rimske historije, a ujedno i jedini veliki prozni pisac Augustova doba klasičnog perioda rimske književnosti. Napisao je čuveno djelo *Ab Urbe condita* u kojem daje opis rimske historije od, kako sam naslov govori, osnutka grada (dakle, Rima) što se, prema predaji, zbilo 753. god. p.n.e. do svog doba, odnosno, smrti vojskovođe Druza 9. god. p.n.e. Tit Livije je u svom pisanju poznat po određenim romantičarskim tendencijama koje se ogledaju u činjenici da rimsku povijest pripovijeda umjesto istražuje, što znači da je ujedno i nekritičan i neobjektivan. Livije je, također, pisao s rodoljubnom i moralističkom tendencijom, pritom romantično idealizirajući prošlost. Stavljajući Rim, Rimljane i rimsku državu u centar svog pisanja, Livije predstavlja arhetip domoljubnog Rimljanina koji o svomu i svojemu piše isključivo u pozitivnim superlativima. Opisujući rimsku historiju od njenih mitskih začetaka do vlastitog doba, prezentira pogled na autopercepciju Rimljana kao onih koji pripadaju rimskoj državi, ali ujedno i cijelom svijetu s obzirom na to da se rimska država prostirala većinom tada poznatog svijeta. Osim toga, daje sliku načina na koji se izgradio rimski (nad)nacionalni identitet baziran na legendi o osnutku grada, ideji o vlastitoj superiornosti nad ostalim narodima te skupini vrlina koje posjeduje pravi Rimljanin. Govoreći o prošlosti, Livije je zapravo opisivao svoju sadašnjost, stvarajući kontrast između dobrih starih vremena i moralne dekadencije sadašnjosti ranog Carstva.

Ključne riječi: Tit Livije, *Ab Urbe condita*, rimska historija, nacionalni identitet

UVOD

Rimska književnost je tijekom svog višestoljetnog postojanja izrodila brojna djela od neporecive umjetničke, estetske i znanstvene vrijednosti. Na taj način su Rimljani dali velik obol svjetskoj književnosti, koja kasnije ne bi mogla procvjetati da Rimljani nisu postavili čvrste temelje na koje su ostali mogli nadograđivati. Iako je historiografija kao književna vrsta nastala u antičkoj Grčkoj, Rimljani su svojim djelima uzdigli pisanje historije na veći nivo. Jedno od značajem, ali i obimom najvećih djela rimske historiografije je *Ab Urbe condita* ili "Od osnutka grada", autora Tita Livija. Livije je u svojoj velikoj rimskoj historiji nastojao prikazati cjelokupan razvitak rimske civilizacije od mitskih početaka njenog glavnog grada do cvjetajućeg carstva svoga vremena. Patriotski osjećaji potakli su Livija na pisanje enormnog proznog djela koje veliča i slavi rimsku državu i njen narod, ali i daje usporedbu između davno prošlih zlatnih vremena i, za okorjelog republikanca Livija, otužne sadašnjosti čija realnost je skoro despotska vladavina. Ove teme su nepovratno isprepletene u Livijevoj historiji i predstavljaju, zapravo, njen centralni motiv, iako je tema djela pripovijedanje prošlih događaja. Uzrok tomu je činjenica da je Livije prepričavao, a ne istraživao historiju. Tako je ona njemu poslužila kao agens za stvaranje književnog djela koje je fokusirano na romantičarske idealizacije prošlosti i moralizirajuću filozofiju sadašnjosti.

Ovaj rad tretira način na koji je Livije prezentirao rimsko poimanje vlastitog nacionalnog i nadnacionalnog identiteta, pišući historiju koja je inherentno nacionalno nabijena tematika. Sukladno kompleksnosti teme, rad je podijeljen na šest poglavlja. Prvo poglavlje predstavlja biografiju pisca, Tita Livija, čije je poznavanje neophodno za razumijevanje Livijevih spisateljskih motiva. Livijev rodni kraj, obiteljsko porijeklo i stupanj obrazovanja u direktnoj su korelaciji s težnjama koje se očituju u njegovom djelu. Drugo poglavlje tematizira društveno-politički kontekst vremena u kojem je Livije živio i stvarao. Turbulentno doba kraha Republike i rađanja Carstva imalo je direktan utjecaj na Livijev život, a pogotovo na njegovo stvaralaštvo. Uklapanje u propagandnu politiku cara Augusta vjerojatno je bilo ključni uzrok nastanka, ali i očuvanja Livijeva djela. Treće poglavlje prezentira razvoj rimske historiografije od njenih začetaka do kulminacije s Livijevom kompilacijom. Upoznavanje s historijom rimske historiografije, a pogotovo njene analističke tradicije, ključno je za adekvatno vrednovanje kompozicije Livijeve historije. Četvrto poglavlje daje općenite podatke o djelu *Ab Urbe condita*, načinu na koje je uređeno, njegovim centralnim temama te Livijevom jeziku i stilu. Peto poglavlje izlaže definiciju nacionalnog identiteta općenito, a posebice u antici te daje

metodološke smjernice o tome na koji način je koncept (nad)nacionalnog identiteta tretiran u ovom radu. Posljednje, šesto poglavlje daje srž ovog rada, gdje se na primjeru citata iz djela *Ab Urbe condita* nastoji pokazati način na koji je Livije, a samim time i Rimljani općenito, poimao rimski (nad)nacionalni identitet.

Cilj ovog rada je dati uvid u svijet antičkog Rima, koji podrazumijeva rimsku državu i njene stanovnike kao Rimljane. Na primjeru djela nastalog u periodu koji se proučava, nastojalo se pokazati kako su tadašnji Rimljani vidjeli sebe i što je za njih značilo živjeti u rimskoj državi ili bivati Rimljaninom. Identitet je nužno fluidna i nadasve kompleksna struktura, pa je ovaj rad težio pokazati kako je rimski nacionalni identitet nastajao i formirao se tijekom stoljeća širenja i razvijanja rimske države. Živi opis tog procesa predstavlja upravo ogromno historijsko djelo Tita Livija, koje je poslužilo kao materijal na osnovu kojeg su se postavile teze o osnovnim komponentama rimskog (nad)nacionalnog identiteta.

Metodološki gledano, korištene su primarno kvalitativna i deskriptivna metoda, popraćene komparacijom i analizom gdje je to potrebno. Svi prijevodi s latinskog jezika su vlastiti. Prilikom pisanja ovog rada, za historijske teme je najkorisnije bilo djelo Salmedina Mesihovića *ORBIS ROMANVS* koje daje pregled cjelokupne rimske historije; za književne teme djelo Milana Budimira i Mirona Flašara *Pregled rimske književnosti* koje daje detaljan pregled rimskih pisaca i njihovih djela, kao i razvoj rimske književnosti uopće; a za razumijevanje rimskog identiteta djelo Claudije Arno *How Romans became "Roman": Forging Identity in an Expanding World*. Naposljetku, valja spomenuti prijevod prve dvije Livijeve pentade, popraćen izvanrednim uvodom i komentarima Miroslave Mirković.

I. O TITU LIVIJU

*Laudator temporis acti*¹

Rimski pisac i historičar Tit Livije (*Titus Livius*) rođen je 59. god. p.n.e. u mjestu *Patavium*, današnjoj Padovi. Po mjestu podrijetla, neki su ga prozvali *Titus Livius Patavinus*.² U rimsko doba, grad Patavij je bio poznat po svom bogatstvu te velikom broju građana viteškog cenzusa, ali, prije svega, po svojim patrijarhalnim običajima.³ Osim toga, Patavij je bio veoma ponosan na svoju dugu i slavnu historiju, koja je, kao i historija grada Rima, bila vezana za Trojance. Sve ove odlike mjesta iz kojeg potječe imale su velikog utjecaja na Livija. Od Kvintilijana se saznaje da je kod Livija Azinije Polion zapazio crte "patavijskog provincijalizma". Iako se ponekad uzima da je Polion mislio na odlike Livijeva stila, moguće je da je mislio i na određeno političko-kulturno stajalište, odnosno, na usku vezanost za tradicije republike koje su se snažno osjećale u provincijskom gradiću gdje se još uvijek držalo do *mos maiorum* i kamo još nije dospjela iskvarenost glavnog grada – raskoš i poroci.⁴ Inače, Livije nije bio ni senator ni političar; bio je veoma povučen, ali istovremeno i patrijarhalan, izraziti republikanac i veoma naklon senatorskoj aristokratskoj opoziciji. Njegovi republikanski stavovi nisu ga spriječili da eventualno dospije u intimni krug Augustove porodice, zahvaljujući svom vrsnom spisateljskom djelu koje obiluje rodoljubljem, moralnošću i divljenjem rimskoj prošlosti, što su bile temeljne postavke Augustova režima.⁵

O Livijevom životu nije sačuvano puno informacija. Osim već spomenutog Kvintilijana, o Liviju daju šturu podatke i Plinije Mlađi, zatim Kornelije Tacit i naposljetku, sveti Jeronim u djelima *Chronica* i *De viris illustribus*.⁶ Oko 30. god. p.n.e. je napustio Patavij i došao u Rim. Očito veoma sentimentaln, često je posjećivao svoj rodni kraj, a posljednje godine života je svakako proveo u Pataviju. Stekao je retoričko i filozofsko obrazovanje, a za razliku od brojnih drugih centralnih ličnosti rimske književnosti, nije aktivno sudjelovao u političkom životu niti

---

¹ "Hvalitelj prošlih vremena"; fraza preuzeta iz Horacijeva djela *Ars poetica*.

² Vladoje DUKAT, *T. Livii Ab Urbe condita libri*, Zagreb, IV.

³ Patavij je, nakon Rima, u Livijevo doba bio drugi najbogatiji grad apeninskog poluotoka i dijelom Cisalpinske Galije. Nedugo potom, Patavij je učinjen dijelom Italije, a njegovi stanovnici su dobili rimsko građanstvo od strane Julija Cezara.

⁴ Pavao KNEZOVIC, Dva milenija od Livijeve smrti, u: *Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu*, 8 (2017.) 1-2, 310.

⁵ Milan BUDIMIR – Miron FLAŠAR, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus Romanis*, Beograd, 1986., 356.

⁶ Pavao KNEZOVIC, Dva milenija od Livijeve smrti, 307. Djelo *Chronica* je rad Euzebija iz Cezareje, ali ga je sveti Jeronim preveo i dopunio (do svoga vremena), pa je ponešto zapisao i o Titu Liviju.

u ratnim akcijama. Na taj siguran zaključak navode brojne greške u Livijevom tekstu koji se tiče opisivanja ratnih poduhvata gdje pokazuje elementarno nepoznavanje ratnih tehnika i manevara. Cijelog života je ostao literat. Čini se da je Livije imao financijske resurse koji su mu omogućili takav život, ali je nepoznat izvor ovih prihoda. Međutim, zahvaljujući njima, Livije je mogao lagodno živjeti i posvetiti svoje vrijeme pisanju.⁷

Livijev početni interes za filozofiju brzo je splasnuo. Nakon dolaska u Rim, odlučio je u potpunosti se posvetiti pisanju grandioznog djela rimske historije. Livije je bio i ostao jedini značajan prozni pisac tzv. Augustovog perioda zlatnog doba rimske književnosti. Ne samo da je djelovao u Augustovo doba, nego je i prijateljevao s carem, što se može učiniti paradoksalnim s obzirom da je otvoreno slavio Pompeja i Senat te pozitivno pisao o Cezarovim ubojicama, Brutu i Kasiju.⁸ Međutim, ta dva fakta se ne čine toliko oprečnima kada se razumije da su Livijeve simpatije ležale u slavljenju starine i velikih rimskih podviga, što je bilo službena parola Augustove vlasti.⁹ Upravo zato, Livije je uživao veliku čast među rimskim vrhom pa je čak naputio budućeg cara Klaudija u bavljenje historiografskim studijama, što je zabilježio Svetonije: *Historiam in adolescentia hortante T. Livio, Sulpicio vero Flavio etiam adiuvante, scribere adgressus est.*¹⁰ ("Započeo je [Klaudije] pisati historiju potaknut od Tita Livija i potpomognut od Sulpicija Flava.")¹¹

Dok je u republikanskom razdoblju historiografija bila svojina državnika (Katon Stariji, Salustije, Gaj Julije Cezar) koji su posjedovali političko ili vojno iskustvo, a nerijetko oboje, Livije je stupio na historiografsku scenu kao historičar-književnik. Tom prilikom se nastavljao na tradicije Ciceronove proze i negativno se odnosio prema rimskom aticizmu, a posebice prema Salustiju. Preporučivao je čitanje Cicerona i Demostena kao najboljih uzora proznog stila, a Livijevo oduševljenje ovim velikim antičkim govornicima nimalo ne iznenađuje kad se uzme u obzir da je svoje historijsko djelo obogatio brojnim (izmišljenim) govorima raznih historijskih ličnosti.¹² Osim toga, da je i sam bio rječit govornik pokazuje Senekina bilješka o Liviju koja ga naziva *eloquentissimum*.¹³ Prvi veliki prozaista poslije Cicerona bijaše upravo Livije koji je, prije nego što je komponirao svoj *magnum opus*, napisao veći broj književnih djela, koja su, nažalost, izgubljena. Radi se o dijalogima čiji je karakter otkrivao njihov

---

⁷ Salmedin MESIHOVIĆ, *ORBIS ROMANVS*, Sarajevo, 2015., 45.

⁸ Pavao KNEZOVIĆ, Dva milenija od Livijeve smrti, 307.

⁹ Salmedin MESIHOVIĆ, *ORBIS ROMANVS*, 45.

¹⁰ Suet. *Claud.* 41.1.

¹¹ Vlastiti prijevod.

¹² Iosif M. TRONSKI, *Povijest antičke književnosti*, Zagreb, 1951., 496.

¹³ Vladoje DUKAT, *T. Livii Ab Urbe condita libri*, IV.

filozofski, retorički i historijski sadržaj. Pored toga, na osnovu svjedočanstva o pismu koje je sastavio sinu (*epistula ad filium*) gdje je govorio o pitanjima retorike, da se zaključiti kako je sačuvao Ciceronovo shvaćanje o idealnom građaninu i idealnom govorniku te govorničkom obrazovanju kojeg nema bez filozofije.¹⁴

Malo toga se zna o Livijevom privatnom životu. Zasigurno je najveći utjecaj na njegov život i djelovanje imalo prijateljstvo s carem Augustom. August je bio poznat kao veoma obrazovan čovjek, ali i zaštitnik pjesništva i pjesnika. U slobodno vrijeme se i sam bavio historiografijom, pa nije suludo pomisliti kako su ga vlastiti interesi naveli na prijateljstvo s Livijem, iako su imali dijametralno različita politička uvjerenja. To njihovom prijateljstvu nije smetalo pa je Tacit zabilježio kako je car August jednom u šali Livija nazvao pompejevцем: *Titus Livius, eloquentiae ac fidei praeclarus in primis, Cn. Pompeium tantis laudibus tulit ut Pompeianum eum Augustus appellaret*.¹⁵ ("Tit Livije, na prvom mjestu poznat po rječitosti i povjerljivosti, pripovijedao je o Gneju Pompeju s tolikim pohvalama da ga je August nazvao pompejevцем").¹⁶ Još za života je postao poznat i slavjen, pa postoji priča kako je neki čovjek došao iz Hispanije u Rim samo da vidi Livija, a čim ga je vidio, odmah se vratio natrag kući. Zna se, također, da je bio oženjen te imao dvoje djece – sina i kćer. Ponekad je putovao, o čemu i sam piše, a jedno vrijeme je proveo i u Napulju.¹⁷

Spajajući svoje retorsko i filozofsko obrazovanje, Livije se prihvatio pisanja historijskog djela o cjelokupnoj rimskoj prošlosti, odnosno, onog djela čijeg bi se sastavljanja prihvatio i sam Ciceron, ali nije imao dovoljno vremena, to jest, dokolice (*otium*). Upravo inspiracija Ciceronom neophodna je za razumijevanje toga da je Livije svoje djelo sastavio u najvećoj mjeri kao govorničko (*opus maxime oratorium*). Tu činjenicu treba konstantno imati na umu jer su Livija moderni historičari podvrgnuli oštroj kritici i ocijenili kao manjkavog historičara dok se on uopće nije trudio to biti. Livije se u svom djelu pokazuje kao pripovjedač, retor i stilista; uopće nema pretenzije biti historičar-naučnik.¹⁸

Livijevo jedino sačuvano i najveće djelo jest *Ab Urbe condita* ili "Od osnutka grada". Radi se o golemom djelu prikaza rimske povijesti od njenih mitskih početaka vezanih za dolazak Eneje i ostalih Trojanaca u Italiju do 9. god. p.n.e. iliti do smrti Druza, rimskog vojskovođe i brata cara Tiberija. Od ukupno 142 knjige, sačuvana je samo četvrtina ukupnog djela, to jest,

---

¹⁴ Milan BUDIMIR – Miron FLAŠAR, *Pregled rimske književnosti*, 356.

¹⁵ Tac. *Ann.* 4.34.

¹⁶ Vlastiti prijevod.

¹⁷ Vladoje DUKAT, *T. Livii Ab Urbe condita libri*, VI.

¹⁸ Milan BUDIMIR – Miron FLAŠAR, *Pregled rimske književnosti*, 356.

dio od I. do X. knjige koji pripovijeda o periodu od 754. do 289. god. p.n.e.¹⁹ i od XXI. do XLV. knjige (s nepotpunom XLI. i XLIII. knjigom) koji pripovijeda o periodu od 218. do 167. god. p.n.e.²⁰ Nešto fragmenata je sačuvano u djelima drugih pisaca, na primjer, kod Seneke Starijeg. Nije nemoguće da je Livije namjeravao napisati ukupno 150 knjiga i završiti djelo Augustovom smrću, što bi imalo više smisla jer Druzova smrt nije značajan historijski događaj. Međutim, u tom naumu ispriječile su mu se neke nepovoljne prilike, a moguće i njegova smrt.²¹ Razlog Livijeve odvažnosti na poduhvat kao što je pisanje cjelokupne rimske historije leži u tome da se kao oduševljeni republikanac morao pomiriti sa sadašnjošću i obratiti pogled na idealiziranu prošlost, koja je bila savršen materijal za stvaranje prozne epopeje koja bi slavila veličinu Rima. Upravo zbog toga je Livije nosio naslov hvalitelja prošlih vremena ili *laudator temporis acti*.²²

Livije je započeo rad na svom najvećem djelu zasigurno između 27. i 25. god. p.n.e. s obzirom na to da u prvoj knjizi naziva Oktavijana Augustom (a taj počasni naslov je dobio senatskim dekretom iz 27. god. p.n.e.) te da spominje da je Janov hram do onoga vremena bio tri puta zatvoren²³ – a zna se da je 25. god. p.n.e. August zatvorio Janov hram po četvrti put. Tada je Liviju bilo 33 ili 34 godine. Nije pisao cijelo djelo odjednom nego je pisao pojedine dijelove koje je potom izdavao, kad god bi završio jednu zaokruženu cjelinu. To je potrajalo sve do njegove smrti 17. god. n.e. Već je spomenuto da se pred kraj svog života Livije povratio u svoj rođeni Patavij gdje je i umro u svojoj 76. godini. Početkom 16. stoljeća pronađen je u Padovi grob s ostacima čovječjeg tijela i grobnim natpisom koji spominje izvjesnog Tita Livija; uvjereni da su pronašli grob čuvenog rimskog historičara, Padovanci su dali izgraditi raskošni mauzolej gdje su smjestili pronađene kosti i natpis. Čak je i aragonski kralj Alfonso, veliki obožavatelj Livijeva djela, tražio da mu se da komadić pronađene ruke. Danas se s velikom sigurnošću može tvrditi da natpis ne svjedoči o Titu Liviju, rimskom historičaru, nego nekom Titu, oslobođeniku, koji je preuzeo gentilno ime Livije od svojih bivših gospodara nakon što je bio oslobođen.²⁴

Livije je još za života postao književna znamenitost. Njegova historija istisnula je djela svih prijašnjih analista i postala glavni izvor obavijesti o republikanskom razdoblju. Kasnije,

---

¹⁹ Od osnutka Rima do kraja Trećeg samnitskog rata.

²⁰ Od Drugog punskog rata do kraja Trećeg makedonskog rata.

²¹ Vladoje DUKAT, *T. Livii Ab Urbe condita libri*, VII.

²² Vladimir VRATOVIĆ, *Rimska književnost*, u: Vladimir VRATOVIĆ, *Povijest svjetske književnosti*, Zagreb, 1977., 259.

²³ Janov hram se zatvarao u vrijeme potpunog mira, a otvarao kad je rimska država bila u ratu.

²⁴ Vladoje DUKAT, *T. Livii Ab Urbe condita libri*, VI.

Livijevo djelo i živopisni likovi inspirirali su brojne europske književnike. Na primjer, Livijeva Lukrecija nadahnula je Petrarku za ep "Afrika" i Shakespearea za "Silovanje Lukrecije". Livijem se u doba renesanse posebno bavio Niccolo Machiavelli u svom djelu *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio* ("Razmatranja o prvoj dekadi Tita Livija").²⁵ Prvaci Francuske revolucije oduševljavali su se ne samo Plutarhovim nego i Livijevim junacima Rimske Republike.²⁶ Od kraja XVI. stoljeća historijska kritika je počela otkrivati naučne nedostatke Livijeva djela, ali on je dugo vremena ostao uzorom umjetničke historiografije.²⁷

---

²⁵ Pavao KNEZOVIĆ, *Dva milenija od Livijeve smrti*, 314.

²⁶ Vladimir VRATOVIĆ, *Rimska književnost*, 259.

²⁷ Iosif M. TRONSKI, *Povijest antičke književnosti*, Zagreb, 1951., 499.

II. DRUŠTVENO-POLITIČKI KONTEKST LIVIJEVA ŽIVOTA I DJELOVANJA

*Audi, vide, tace, si vis vivere in pace*²⁸

U trenutku Livijevega rođenja (59. god. p.n.e.) Rim se nalazio u stanju oporavka od Prvog građanskog rata, koji se vodio između pristalica Gaja Marija s jedne i Lucija Kornelija Sule s druge strane i trajao je od 83. do 81. god. p.n.e. Kada je Livije bio dječak od tek deset godina, Rim je zadesio Drugi građanski rat, ovaj put između Gneja Pompeja i Gaja Julija Cezara. Rat je potrajao četiri godine i završio je Cezarovom pobjedom. Cezar nije dugo stigao uživati u čarima svoga uspjeha; uzevši titulu diktatora i preuzevši skoro sve ovlasti upravljanja državom, na sebe je navukao srdžbu okorjelih republikanaca koji su se, potpuno vjerujući u vrhovni primat republikanskog državnog uređenja, odlučili obračunati s Cezarovim apsolutističkim težnjama. Iako je kraljevstvo bilo ukinuto prije tada već skoro pet stotina godina, gorak ukus despotskih tendencija posljednjeg rimskog kralja, Tarkvinija Oholog, bio je još uvijek svjež rimskom narodu, prestrašenom da će ponovno izgubiti moć upravljanja svojom državom. Brut i Kasije su skovali zavjeru, a do 60 zavjerenika je dočekalo Cezara u Pompejevom teatru gdje je bio izboden do smrti 44. god. p.n.e.²⁹ Tako je skončao Cezar, koji je mislio da jedan čovjek može biti na čelu rimske države. Kako će se pokazati, to je itekako moguće, ali Cezaru nije bilo suđeno da on bude ta osoba.

Cezarovo ubojstvo bilo je katalizator Trećeg građanskog rata. Cezarov posinak i pranećak Oktavijan držao je za nužno da se obračuna s ubojicama svoga oca.³⁰ U tu svrhu, ujedinio se u Drugi trijumvirat s Markom Antonijem i Markom Lepidom. Ovaj labavi politički savez lako se raspao progonstvom Marka Lepida te je Oktavijan bio svjestan da je Marko Antonije ostao jedina prepreka tome da on postane najmoćnija osoba u državi. Budući da je na svojoj strani imao dobrog prijatelja i iskusnog generala Marka Agripu, Oktavijan se odvažio na finalni obračun s Markom Antonijem, koji je, pak, na svojoj strani imao egipatsku kraljicu i svoju ljubavnicu, Kleopatru. Ovaj posljednji republikanski građanski rat trajao je najkraće i obilježen

---

²⁸"Slušaj, gledaj, šuti, ako želiš živjeti u miru"; aludira se na skoro diktatorski nastrojenu vlast u novouspostavljenom Rimskom Carstvu.

²⁹ Nikolaj A. MAŠKIN, *Istorija starog Rima*, Beograd, 1991., 222-228.

³⁰ Cezar i Oktavijanova baka po majci su bili brat i sestra, tako da je Cezar Oktavijanu bio praujak. Kada je bilo izvjesno da Cezar nema vlastitog potomka koji bi ga mogao naslijediti, posvojio je Gaja Oktavija koji je tada dobio ime Oktavijan. Inače, Kleopatra je rodila sina kojeg je nazvala Cezarion, tvrdeći da je on sin Gaja Julija Cezara, ali ga Cezar nikad nije formalno priznao, tako da je Oktavijan bio jedini Cezarov priznati nasljednik.

je jednom velikom bitkom. Bitka kod Akcija (31. god. p.n.e.) ujedno predstavlja i posljednju veliku pomorsku bitku antičkog svijeta, ali i kraj Rimske Republike. Okončana je Oktavijanovom pobjedom, a samoubojstvom Marka Antonija i Kleopatre. Oktavijan više nije imao prepreka u svom naumu.³¹

Kada je ostao sam na čelu rimskog svijeta, Oktavijan se suočio s pitanjem šta dalje učiniti s rimskom državom, odnosno, kako urediti novi državni sustav, koji bi istovremeno bio i funkcionalan i trajan. Restauracija republikanskog ustrojstva je bila odveć neizvodiva i Republika je postala dijelom prošlosti. Građanski ratovi i nasilni slom starog sustava doveli su Rim i Italiju, ali i velik dio provincija u stanje kaosa. Potreba za redom i mirom bila je veća nego ikad. Međutim, iako se nalazio u tako nepovoljnoj situaciji, rimski svijet nije bio spreman prihvatiti nikakav oblik autokracije ili kraljevine, odnosno, ništa što je impliciralo prebacivanje vlasti iz ruku naroda u ruke pojedinca. Oktavijan je došao u situaciju gdje je morao pronaći najsretnije rješenje po sebe, ali i po rimski narod. Tako je na sjednici Senata 27. god. p.n.e. preuzeo počasni naslov *Augustus* (u značenju "Uzvišeni") po kojemu će nadalje biti poznat, a istovremeno je dobio titulu *princeps*. Ova titula je nosila značenje "prvak Senata" u smislu da je imao mogućnost prvi govoriti u Senatu. Na taj način se prividno očuvala integralna institucija Republike – Senat je i dalje postojao i djelovao, samo je sada August bio njegov prvak. Po ovoj tituli će cjelokupna prva faza postojanja Rimskog Carstva dobiti naziv "principat". Iako je Augustova nova titula predstavljala samo počasni naslov, budući da se radilo o nekome tko je raspolagao takvom vojnom snagom kakva je Augustova u to vrijeme bila, titula princepsa je imala odlučujuću i neospornu težinu. Odbio je prihvatiti omražene titule "kralja" ili "diktatora", ali je prihvatio titulu imperatora čime je jasno dao do znanja da je bio osoba koja obnaša apsolutnu vlast.³² Tako je započeo period vladavine prvog rimskog cara, Augusta (27. p.n.e. – 14. n.e.).

Naredne godine predstavljale su samo dodatno gomilanje raznih ovlasti u Augustovim rukama, kao što su bila tribunska ovlaštenja (*tribunicia potestas*), neograničena konzulska vlast (*imperium consulare*) i položaj vrhovnog svećenika (*pontifex maximus*). Ovo stanje dobro je predočio Tacit u svojim "Analima":

...posito triumviri nomine consulem se ferens et ad tuendam plebem
tribunicio iure contentum, ubi militem donis, populum annona, cunctos

---

³¹ Salmedin MESIHOVIĆ, *ORBIS ROMANVS*, 781-787.

³² Vladimir POSAVEC, August i stvaranje principata, u: *Latina & Graeca*, 2 (2016.) 28, 72-73.

*dulcedine otii pellexit, insurgere paulatim, munia senatus magistratuum legum in se trahere...*³³

("...odloživši titulu trijumvira, noseći se kao konzul, uz trud za zaštitu puka tribunskim pravom, vojnike je namamio poklonima, narod žitom, a sve ostale sladom dokolice, uzdizao se pomalo, preuzimajući na sebe obaveze Senata, magistrata i zakona...").³⁴

Iako je bilo jasno da August akumulira moć, položaje i utjecaj u svojim rukama, rimski narod je bio voljan pogledati na drugu stranu zato što je Augustovo doba sa sobom donijelo i period mira. Nakon turbulentnog stoljeća ispunjenog građanskim ratovima, Rimljani su bili spremni za predah od krvoprolića, izdaje, bratoubojstva i opće nesigurnosti u zemlji. August je upravo to uspio postići – s njim je u rimskoj historiji započeo period tzv. *Pax Romana* ili *Pax Augusta*, odnosno, period mira i prosperiteta. Rim je i dalje vodio eksterne ratove koji su se ticali obrane ili širenja granica, no, unutrašnjost države bila je mirna. Takvo stanje garantiralo je ne samo ekonomski, nego i umjetnički prosperitet.³⁵ Neopterećeni brigom u kojoj vojsci će služiti ili u kojem ratu će se boriti, Rimljani su se mogli okrenuti umjetničkom stvaralaštvu koje je posebno bilo vidljivo na području književnosti. S Augustom započinje drugi dio epohe poznate kao klasični period rimske književnosti, tijekom kojeg su nastala neka od najvećih djela rimske književnosti uopće. Mir i sigurnost nisu bili jedini razlozi zašto je književnost cvjetala – djelatnost književnika bila je poticana od strane samog državnog vrha. S druge strane, prihvaćajući pomoć cara i njegovih prijatelja, književnici su postajali dijelom kružoka koji je putem svog medija – književnosti – širio augustovsku propagandu.³⁶

Najistaknutiji patroni književnosti Augustova doba bili su Mecenat i Mesala Korvin. U Mecenatov književni krug su ulazili Vergilije, Horacije, Propercije i drugi manji pjesnici. Mecenat nije bio pokrovitelj pjesnika isključivo iz ljubavi prema poeziji, nego i zato što je prepoznao kako pjesništvo može posredovati u navikavanju naroda na novi društveni i državni poredak. Njegova pomoć pjesnicima Augustova doba bila je toliko izdašna da je riječ "mecena" u mnogim jezicima počela označavati osobu koja materijalno potpomaže umjetnike. Mesalin književni krug činili su Tibul, Ligdam i Sulpicija, a prijateljevaio je i s Ovidijem. Međutim, malo je vjerojatno da su svi ovi pjesnici bili plaćeni isključivo da šire Augustovu političku propagandu. Veća je vjerojatnoća da su bili istomišljenici sa svojim patronima pa su se na taj

---

³³ Tac. *Ann.* 1.2.

³⁴ Vlastiti prijevod.

³⁵ Salmedin MESIHOVIĆ, *ORBIS ROMANVS*, 1397.

³⁶ Milan BUDIMIR – Miron FLAŠAR, *Pregled rimske književnosti*, 35.

osnovi zbližili. Slična paralela se može povući i s Livijem – on nije romantičarski pisao o prošlosti zato što je bio dijelom Augustove propagande koja je nastojala obnoviti red i dostojanstvo starine, nego je istinski vjerovao u moralnu superiornost prošlih vremena. Pritom se zna da je otvoreno veličao republikanske ideale, iako je živio u vremenu apsolutizirane carske vlasti.³⁷

Najveća djela Augustova perioda rimske književnosti predstavljaju pjesničke vrhunce kao što su Vergilijeva djela *Aeneis*, *Georgica* ili *Eclogae*, Horacijeve *Satirae*, *Epodi/Iambi*, *Carmina*, *Epistulae* te Ovidijeve *Amores*, *Metamorphoses* i *Tristia*. Livijevo veliko historiografsko djelo predstavlja jedino značajno prozno ostvarenje ovog vremena. Ova realnost čini veliki kontrast s prvim dijelom zlatnog doba rimske književnosti, poznatim kao Ciceronovo doba, kada je cvjetala proza općenito, a posebice historiografija i govorništvo. Historiografija se uspjela očuvati Livijevim djelom, ali govorništvo je skoro u potpunosti zamrlo. U novom, monarhističkom okruženju, nije bilo mjesta slobodi govora, pa je sasvim razumljivo zašto je govorništvo stjerano na margine političkog i kulturnog života. Pored toga, upravo politički život je prošao kompletnu transformaciju koja je izbrisala postojanje nadmetanja političkih stranaka i političara kao pojedinaca za položaje. Tako više nije bilo potrebe za govorima pred narodom zarad stjecanja simpatija pred izbore niti za verbalno nadmetanje između političkih protivnika iz prostog razloga jer ih više nije bilo. Sada je postojao samo car i njegova dinastija – nitko drugi nije mogao postati dijelom političkog života niti njegov značajan čimbenik. Govorništvo se tako pred cenzurom carstva i dvorskim intrigama povuklo u zidove škola gdje se izučavala retorska tehnika, ali se tako stečena umješnost trošila na beznačajne teme ili panegirike vladaru.³⁸

U umjetničkom smislu, rimska književnost ovog perioda je predstavljala reakciju na aleksandrizam te vraćanje na klasični stil i harmonični oblik. Orijentacija prema povišenju sadržajnosti u književnosti imala je službenu potporu od Augusta, a interes za književnost je porastao i kod naroda. Carstvo je "stvorilo dokolicu", kako je rekao Vergilije, pa je jedno od omiljenih zanimanja novostvorene rimske aristokracije bila upravo književnost.³⁹ Ono što je August htio da ta književnost poručuje bile su ideje savršenog privatnog i javnog ponašanja, braka rimskih muževa s rimskim ženama, rađanje čisto rimske djece koja bi tako nastavljala

---

³⁷ Gavin TOWNEND, Literature and society, u: Alan K. BOWMAN et alia, *The Cambridge Ancient History: The Augustan Empire (43. B.C. – A.D. 69)*, Cambridge, 2008., 909.

³⁸ Milan BUDIMIR – Miron FLAŠAR, *Pregled rimske književnosti*, 37.

³⁹ Iosif M. TRONSKI, *Povijest antičke književnosti*, 431-432.

sedamsto godina dugu rimsku tradiciju, *et cetera*.⁴⁰ Nije napisano nijedno djelo koje je eksplicitno nosilo ove poruke, ali je književnost Augustova doba neosporno bila vezana uz širenje ideje o savršenstvu novog državnog ustroja i novog vladara. U suprotnom – ona ne bi ni postojala. U takvom okružju pisao je Livije svoju historiju, svoje djelo *Ab Urbe condita*, koje predstavlja jedino prozno svjedočanstvo književnosti Augustova doba.

---

⁴⁰ Gavin TOWNEND, *Literature and society*, 911.

III. RIMSKA HISTORIOGRAFIJA

*Historia est testis temporum, lux veritatis, vita memoriae,
magistra vitae, nuntia vetustatis*⁴¹

Počeci historiografije u Rimu su veoma skromni. Dok se u Grčkoj historija razvijala u svoj punini umjetničke forme na čelu s Herodotom, Tukididom i Ksenofantom, Rimljani su se zadovoljavali pukim bilježenjem najznačajnijih događaja iz godine u godinu. Kao državna dužnost, postojala je obveza vođenja redovitih službenih spiskova osoba koje su obnašale javne dužnosti te vođenje ljetopisa. Najraniji primjeri ovih spiskova bili su *fasti consulares* koji predstavljaju registre najviših rimskih magistrata, dakle konzula, s glavnim događajima koju su se desili za vrijeme njihovog jednogodišnjeg mandata, kao što su ratovi, epidemije, neimaština ili dobar urod, cenzusi, smrti svećenika ili državnih uglednika, *et cetera*. Ove popise često su koristili rimskih historičari kao izvore za najraniji period rimske prošlosti. Osim njih, korišteni su i *fasti triumphales* koji su kronološki navodili osobe koje su održale trijumf, zajedno s imenima pobijeđenih i pokorenih naroda te *fasti sacerdotales* koji su na isti način navodili imena svećenika.⁴²

Analistička tradicija u historiografiji najstarija je. Na prvom mjestu se javljaju ljetopisi svećenika (*annales pontificum*) koji su vođeni u svećeničkom kolegiju i predstavljali su bilješke u godišnjim spiskovima magistrata te dopune u kalendaru. Ovi anali su mogli biti prerađivani i dopunjavani. Nakon galske najezde 387. god. p.n.e. uništeni su skoro svi anali koji dokumentiraju rimsku prošlost koja je prethodila najezdi tako da se historiografija klasičnog doba za opise ranije povijesti u velikoj mjeri naslanjala na tradiciju, a ne na sačuvane službene dokumente. Period analistike kao legitimnog pisanja historije započeo je s Punskim ratovima (III. st. p.n.e.). U to vrijeme djeluju takozvani stari analisti koji sastavljaju anale da bi grčkom svijetu predstavili rimsku historiju, ali i da bi opravdali svoje ratove s Kartagom te suzbili utjecaj prokartažanske grčke historiografije. Ugledni senator i sudionik Drugog punskog rata (218. – 201. p.n.e.) Fabije Piktora sastavio je analističku historiju Rima na grčkom jeziku. Opisao je legendarnu prošlost Rima vezanu za Trojanski rat i na taj način rimsku povijest povezo s grčkom legendom. Pisao je grčki za Grke i tumačio rimsku ekspanziju Grcima. Međutim, ova

---

⁴¹ "Historija je svjedok vremena, svjetlo istine, život sjećanja, učiteljica života, glasnica starine"; Ciceronov citat iz djela *De oratore*.

⁴² Salmedin MESIHOVIĆ, *ORBIS ROMANVS*, 28-29.

rimaska analistička tradicija na grčkom jeziku se nije zadržala jer je s padom Makedonije (168. god. p.n.e.) Rimljanima prestalo biti stalo do grčkog mišljenja.⁴³

Počeci rimske književnosti na latinskom jeziku vezani su za historiografiju. To je vidljivo na primjeru djela Gneja Nevija, koji je autor epa *Bellum Punicum*. Ovo djelo tretira stariju rimsku historiju te Prvi punski rat (264. – 241. p.n.e.) u kojem se i sam Nevije borio. Nevije je među prvima doveo u vezu Enejina lutanja te nesretni susret s kraljicom Didonom i historijsku temu neprijateljstva Rima i Kartage. Tako je historiografija na latinskom jeziku zapravo započela stihovima. Ovu tradiciju nastavio je Kvint Enije svojim spjevom *Annales* kojim se okuražio na puno veći poduhvat nego Nevije; Enije je sebi dao zadatak opisivanja cjelokupne rimske historije kao i njemu suvremenu historiju Drugog punskog rata. Nasuprot Nevija, Enije je ovom poduhvatu prišao iz nešto više umjetničkog ugla, *id est*, njegovo djelo nosi nešto veću umjetničku vrijednost. Prvi koji je narativnu proznu historiju pisao na latinskom jeziku bio je Marko Porcije Katon, odnosno, Katon Stariji. On je svojim djelom *Origines*, kako mu samo ime kaže, nastojao predstaviti početke rimske historije i opisati uspon rimske države. Katonova zasluga objavljivanjem ovog djela je dvojaka: uspio je latinski učiniti jezikom rimske historiografije, ali i znatno proširiti publiku ovoga žanra.⁴⁴

Za razliku od doklasičnog perioda, historiografija klasičnog perioda, odnosno, prvog stoljeća prije nove ere, imala je puno jasnije izgrađen prozni stil, kao i zrelije umjetničko uobličenje. Krutost izraza analista i Katona zamijenila je stilizirana proza Cezara i Salustija, koja je svojom estetikom stajala rame uz rame s vrhunskim ostvarenjima Cicerona. Umjetnička tendencija u pisanju historije postepeno je rasla, a kulminirala je s Livijem koji je historiju koristio samo kao temu svog književno-umjetničkog izlaganja. Osim što se javljaju nove vrste izraza u historiografiji, javljaju se i novi historiografski pravci. To je na prvom mjestu biografija kao književna vrsta, a njen predstavnik je bio Kornelije Nepot. On je u svom djelu *De viris illustribus* pisao biografije slavnih ljudi; sačuvan je samo odjeljak *De excellentibus ducibus exterarum gentium*. Njegov jezik je bio jednostavan, a bio je i slab stilist. Nešto veći domet ostvario je Lucije Kornelije Sisena sa svojim djelom *Historiae* koje je napisao skoro monografski, s političkom tendencijom pravdanja politike Lucija Kornelija Sule.⁴⁵

---

⁴³ Milan BUDIMIR – Miron FLAŠAR, *Pregled rimske književnosti*, 105.

⁴⁴ John MARINCOLA, Ancient audiences and expectations, u: Andrew FELDHERR, *The Cambridge Companion to the Roman Historians*, Cambridge, 2009., 12.

⁴⁵ Milan BUDIMIR – Miron FLAŠAR, *Pregled rimske književnosti*, 236-237.

Tendencije pravdanja političkih ciljeva kao historiografski motiv nastavile su se ekstenzivno u djelima velikog rimskog političara i vojskovođe, Gaja Julija Cezara. Cezar je poznat po sastavljanju dva značajna djela, *Comentarii de bello Gallico* i *Comentarii de bello civili* u kojima opisuje događaje u kojima ne samo da je sudjelovao, nego je bio ključni akter. Književna vrsta za koju se opredijelio bila je memoarska književnost u vidu komentara. Autor u njima pristupa materiji kao kroničar, pišući bezlično u trećem licu, a nikako autobiografski u prvom licu. Ta težnja za objektivnošću nalazi se u direktnoj vezi s nakanom koja stoji iza pisanja ovih komentara. Naime, *comentarii* su autoru služili dvojako: da opravda svoje postupke i da istakne svoje zasluge. Nezahtjevna forma komentara omogućila je Cezaru da se oslobodi obveze historičara, ali i književnika dok je istovremeno bila plodno tlo za davanje apologije svoje ličnosti i politike – ono što je za Cezara bio ključni spisateljski motiv. Tako je Cezar doveo ovu književnu vrstu do njenog vrhunca u antici.⁴⁶

Primarna čitalačka publika rimske historiografije bila je elita, bilo da se radilo o senatorima, vitezovima ili lokalnoj italskoj aristokraciji (*domi nobiles*). Dugo vremena je kontrola nad prošlošću bila u rukama elite, zato što su članovi elite bili i pisci i čitatelji. Primarna uloga historije bila je da predstavi korisne informacije ljudima na moćnim pozicijama, što je značilo da će historiografija uvijek imati svoju publiku u vidu političara, a posebice zato što su teoretska djela o politici u Rimu bila minimalno do nikako zastupljena. Ciceron je tvrdio kako je vladajuća klasa čitala historiju kako bi stekla iskustvo, dok je Gaj Marije za sebe rekao kako nije stekao iskustvo čitanjem nego bojevanjem, u čemu ima istine, ali činjenica ostaje da su oni najutjecajniji čitali historiju s ciljem stjecanja znanja.⁴⁷ Takvoj potrebi posebno je odgovarala pojava monografije na historiografskoj sceni. Rimsku historijsku monografiju obilježilo je djelovanje Gaja Salustija Krispa i njegova dva značajna djela *De coniuratione Catilinae* ili *Bellum Catilinae* te *Bellum Iugurthinum*. Salustije je i sam bio političar pa su takve tendencije i više nego očite u njegovim djelima, ali Salustije se u historiografiji javlja prije svega kao veliki umjetnik i majstor stila. Osim toga, Salustijeva možda najizraženija kvaliteta je bila težnja ka moraliziranju. Salustije kritizira dekadenciju rimskog društva – moralnu i političku. U njoj vidi uzroke svih nedaća koje su zadesile Rim.⁴⁸

Na tragu moraliziranja i kritike trenutnog stanja društva nastavilo se i Livijevo historijsko djelo. Nije Livije bio jedini koji se bavio historiografijom u periodu ranog principata.

---

⁴⁶ Milan BUDIMIR – Miron FLAŠAR, *Pregled rimske književnosti*, 240-241.

⁴⁷ John MARINCOLA, *Ancient audiences and expectations*, 12.

⁴⁸ Milan BUDIMIR – Miron FLAŠAR, *Pregled rimske književnosti*, 247.

Poznato je da su historiju tada pisali i Azinije Polion čije je izgubljeno djelo tematiziralo građanske ratove, a bilo je prožeto republikanskim idejama, kao i Pompej Trog koji je sastavio prvu opću historiju antičkog svijeta pod naslovom *Historiae Philippicae*. Trog je osuđivao svog prethodnika Salustija i suvremenika Livija jer su u svoja djela unosili retorski stilizirane govore, koji nisu nužno bili historijski potvrđeni, odnosno, koje su autori sami pripisali određenim historijskim ličnostima. Osim spomenutih, zna se da su historiografiju pisali Kvint Delije, Julije Marat, Gaj Druz, Julije Saturnin, Oktavije Musa i Lucije Aruncije. Njihova djela nisu sačuvana, ali njihovo postojanje dokazuje da je historijski izraz bio itekako živ u periodu ranog carstva.⁴⁹ Međutim, ono što se jest promijenilo je čitalačka publika. Dok je republikanska historiografija bila fokusirana na postignuća političara i vojskovođa koji su bili zaslužni za napredovanje rimskog svijeta, odnosno, na skupinu ljudi, dotle se carska historiografija okrenula tematiziranju života cara kao pojedinca pa je, da bi imala dovoljno materijala, počela javnosti prezentirati carevu javnu ličnost, ali i njegov privatni život.⁵⁰ Historiografija carskog perioda je postala skoro kolekcija carskih biografija.

Pažnja historičara iz doba principata bila je usmjerena poglavito na posljednje godine Republike i prve godine principata. Nezadovoljni gubitkom političkog utjecaja, predstavnici senatorske elite počeli su istupati protiv postojećeg političkog stanja. Među njima je najoprezniji najvjerojatnije bio Livije koji se donekle susprezao od eklatantnih izražavanja svojih političkih simpatija. Uz oporbenu historijsku literaturu, javila su se i djela osoba bliskih carevima, ali režimska literatura nije uživala veliku popularnost.⁵¹ Bitno je napomenuti da je i car August bio pisac. Napisao je autobiografske memoare koji se nisu očuvali do danas. Sačuvan je jedino njegov "popis djela" gdje je zabilježio sva postignuća svoje političke karijere, a radi se o tekstu *Res gestae divi Augusti*, koji je sačuvan kao zapis na zidu hrama u Ankari.⁵²

Nakon pisanja anala, epova, komentara, biografija i monografija, na historijsku scenu je stupio Tit Livije. Livijevo djelo neosporive magnitude predstavlja simbiozu historije i književnosti. Livijevo *Ab Urbe condita* ne temelji sa na pažljivoj kritičkoj prosudbi izvora. Livije je bio pripovjedač, a ne istraživač. On nije pisao historiju da bi zabilježio minule događaje (to su učinili brojni prije njega), da bi opravdao postupke svog političkog favorita ili sebe samoga niti da bi raspravio o točno određenom historijskom događaju. Livije je pisao historiju da bi veličao prošlost Rima, da bi pozvao na poštivanje starine i da bi stvorio

---

⁴⁹ Milan BUDIMIR – Miron FLAŠAR, *Pregled rimske književnosti*, 355.

⁵⁰ John MARINCOLA, *Ancient audiences and expectations*, 12.

⁵¹ Salmedin MESIHOVIĆ, *ORBIS ROMANVS*, 48-49.

⁵² *Ibid*, 92.

jukstapoziciju grandioznosti minulih vremena i dekadencije suvremenog mu doba.⁵³ Manjak Livijeve kritičnosti ne bi trebalo uzimati za zlo, zato što to nije bila odlika samo Livijeva djela. Brojni rimski historičari su u svoja djela preuzimali tradicijsku historiju u potpunosti kritički neobrađenu. Razlozi za to su primarno bili patriotski, ali i praktični – rani herojski poduhvati su služili kao inspiracija i usporedba s vremenima dekadensa, posebice u Livijevom slučaju. Prilikom analize ovakvih djela ne treba ulaziti u hiperkritičnost – epizode mitološke i legendarne prošlosti pokazivale su kakva su uvjerenja bila prisutna u ondašnjem svijetu te do kojih moralnih i ljudskih vrijednosti se držalo, iako se navedeni događaji nikad nisu zbili.⁵⁴

---

⁵³ Pavao KNEZović, *Dva milenija od Livijeve smrti*, 310.

⁵⁴ Salmedin MESIHOVIĆ, *ORBIS ROMANVS*, 29.

IV. O DJELU *AB URBE CONDITA*

*Exegi monumentum aere perennius*⁵⁵

Po svemu sudeći, Livije je svoju historiju Rima počeo pisati oko 27. god. p.n.e. kada se rimska država nalazila u stanju mira i stabilnosti, ali i periodičnog prelaska iz republike u carstvo. Usputni komentar iz CXXI. knjige sugerira da je ta knjiga, kao i one koje su joj slijedile, objavljena nakon Augustove smrti, 14. godine. Implikacija je jasna – posljednjih dvadeset knjiga koje tretiraju događaje nakon bitke kod Akcija (31. god. p.n.e.) bile su naknadna misao u odnosu na originalni plan pisanja, a vrlo je vjerojatno i da su bile previše politički kontroverzne da bi bile objavljene za vrijeme Augustova života. Veličina Livijeva poduhvata je enormna; čini se da je u prosjeku sastavljao po tri knjige godišnje.⁵⁶ Uvodi, posebice u knjigama VI., XXI. i XXXI. pokazuju kako je Livije sastavljao i objavljavao petoknjižja, odnosno, jedinice od po pet knjiga. Njihova dužina bila je određena dužinom rolne papirusa. Prema tome, Livijeva osnovna strukturalna jedinica bila je pentada.⁵⁷ Podjela na dekade (grupe od deset knjiga) izvršena je u srednjovjekovnim prijepisima, preko kojih je Livijevo djelo i sačuvano.⁵⁸

Kako je već napomenuto, Livijevo djelo *Ab Urbe condita* ili "Od osnutka grada" predstavlja veliku rimsku historiju, prezentiranu u 142 knjige od čega je sačuvana samo četvrtina, odnosno, 35 knjiga. Livije je pisanju ovog djela posvetio četiri decenije svog života. Djelo predstavlja cjelokupnu rimsku historiju od osnivanja grada Rima, što je tada bilo skoro bez presedana – jedino se Katon Stariji u svojim *Origines* poslužio istom metodom; običaj je bio da se nastavlja historija nekog prethodnika. Sačuvana je prva dekada (I. – X. knjige), treća, četvrta i polovina pete dekade (XX. – XLV. knjige), dok se sadržaj ostalih, izgubljenih knjiga saznaje iz sačuvanih izvoda (*epitomae*) ili pregleda sadržaja (*periochae*), kao i iz djela kasnijih historičara koji su ga citirali, poput Flora, Aurelija Viktora, Eutropija, Festa, Orozija i Kasiodora. Iako je Livije stekao slavu još za života, nakon izdavanja prve dekade, i pored ugleda koji je uživao kroz vjekove, sudbina njegovog golemog djela doživjela je sudbinu svih obimnih djela koja je bilo teško izdavati nanovo. Izvodi, koji su bili pogodniji za školsku

---

⁵⁵ "Podigao sam spomenik trajniji od mjedi"; citat iz Horacijevih *Carmina*. Aludira se da će njegovo književnikovo stvaralaštvo nadživjeti ne samo njega, nego i brojna materijalna umjetnička ostvarenja.

⁵⁶ Robert M. OGILVIE, Livy, u: E. J. KENNEY, *The Cambridge history of classical literature II: Latin literature*, Cambridge, 2008., 458.

⁵⁷ T. James LUCE, *Livy: The Composition of His History*, Princeton, 1977., 6.

⁵⁸ Tit LIVIJE, *Istorija Rima od osnivanja grada*, prev. Miroslava Mirković, Beograd, 1991., 16.

upotrebu, doprinijeli su prvenstveno nestanku mnogih dekada, a ne zapravo njihovom očuvanju.⁵⁹ Koliko je do danas bilo moguće rekonstruirati, sadržaj Livijeve historije je bio kako slijedi (sačuvani dijelovi su naglašeni):

knj. 1 – 5: od osnutka grada do pljačke Rima od Gala (386. god. p.n.e.)

knj. 6 – 10: Samnitski ratovi

knj. 11 – 15: osvajanje Italije

knj. 16 – 20: Prvi punski rat

knj. 21 – 30: Drugi punski rat

knj. 31 – 45: događaji do kraja rata s Perzejem (167. god. p.n.e.)

knj. 46. – 50: konačno pokoravanje Grčke i Azije

knj. 51 – 60: unutarnja politika od pada Kartage do zakona Gaja Grakha

knj. 61 – 70: trideset godina između djelatnosti Gaja Grakha i Livija Druza

knj. 71 – 80: ratovi do smrti Gaja Marija (86. god. p.n.e.)

knj. 81 – 90: ratovi do smrti Lucija Kornelija Sule (78. god. p.n.e.)

knj. 91 – 100: uzdizanje Pompeja do 66. god. p.n.e.

knj. 101 – 110: dominacija Pompeja

knj. 111 – 120: građanski rat od smrti Pompeja do smrti Cicerona (43. god. p.n.e.)

knj. 121 – 142: dodatak; događaji suvremeni Liviju.⁶⁰

Livije se smjelo odlučio za zadatak opisivanja prošlosti zato što se, za razliku od velikih historiografskih imena antike poput Tukidida ili Polibija, bavio davnom rimskom prošlošću. Dakle, on se u svom naumu morao u potpunosti oslanjati na izvore, dokumente i objašnjenja starijih historičara; nedostatak izvora nije mogao nadoknaditi vlastitim iskustvom ili svjedočenjem očevidaca. Najveći problem u istraživanju Livijevih izvora predstavlja činjenica da je za ranu historiju, koja jest sačuvana, koristio danas izgubljena djela, dok je za kasnije periode, koji se nisu sačuvali do danas, koristio djela pisaca koja su poznata u suvremenom

---

⁵⁹ Milan BUDIMIR – Miron FLAŠAR, *Pregled rimske književnosti*, 357.

⁶⁰ Robert M. OGILVIE, *Livy*, 458.

dobu. Ukratko – skoro ni za jedan dio Livijeve historije nije moguće direktno uspoređivanje s njegovim izvorima. U prvoj dekadi je Livije koristio djela proznih analista. Iako Fabija Piktora drži za autoritet, nije koristio njega direktno nego na latinskom napisane historije mlađe analistike. Za drugu dekadu je vrlo vjerojatno koristio podatke iz djela Kornelija Nepota te Enijeve *Annales* na što upućuje daktilski ritam njegovih rečenica. Za opis rimskih ratova van Italije (s Kartagom u Africi te s Makedonijom i Grčkom) koristio je zasigurno Polibijevo djelo Ἱστορίαι ("Historije"), ali i djela Celija Antipatra, Valerija Ancijata i Klaudija Kvadrigarija. Polibije je, također, Liviju bio osnovni izvor za događaje na helenističkom istoku. Vrlo je vjerojatno da se kasnije koristio i Polibijevim nastavljačem Posejdonijem, te Sisenom, Sulinim memoarima i Cezarovim komentarima. Nije teško zamisliti ni da se koristio zbirkom zapisa *annales maximi* koji su iz godine u godinu pružali podatke o najznačajnijim događajima. Bitna karakteristika načina na koji se Livije koristio izvorima jest činjenica da on nije istraživao historiju, nego je u njoj tražio primjere junaštva i vrline; zato je prihvaćao podatke onako kako su ih drugi pisci bilježili, nekritički.⁶¹

Livije je otvoreno i jasno naglasio kako piše historiju s namjerom veličanja prošlosti i davanja primjera budućim generacijama kako bi se trebale ponašati i voditi državu. Kao cilj je to naveo već u predgovoru:

*Hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in inlustri posita monumento intueri: inde tibi tuaeque rei publicae, quod imitere, capias: inde foedum inceptu, foedum exitu, quod vites.*⁶²

("Ono što je osobito spasonosno i plodonosno u izučavanju historije je to što vidiš svakojake poučne primjere uzidane u slavne spomenike: odavde odabereš za čim se trebate ti i tvoja država povoditi, a što ružno po početku, ružno po svršetku trebate izbjegavati.")⁶³

Livijevo djelo predstavlja spomenik ne samo idealizaciji, nego i humanizaciji rimske starine i njenih junaka. Uz to, vjerovao je kako je republikansko uređenje bilo ono koje je razvilo visoke moralne kvalitete rimskom narodu, a koje su bile odgovorne za stvaranje rimske veličine. Iako je Livije lično bio uvjeren da nema prave slobode pod vlašću jedne osobe, August se svim silama trudio održati pretenzije republikanske uprave, pa ne samo da je podržavao Livijev rad,

---

⁶¹ Tit LIVIJE, *Istorija Rima od osnivanja grada*, prev. Miroslava Mirković, 20.

⁶² Liv. 1. pr. 10.

⁶³ Vlastiti prijevod.

nego je naređivao da se neki dijelovi čitaju u Senatu. Pored toga, Livijevo domoljublje je bilo izrazito dobronamjerno, a njegov nedostatak kritičnosti i razumijevanja historijskih događaja činilo ga je bezopasnim u carevim očima.⁶⁴

Prema Liviju, moć i snaga rimske države u prošlosti počivale su na njenim vrlinama, a to su hrabrost (*virtus*), skromnost (*modestia*), pobožnost (*pietas*), pouzdanost (*fides*), sloga (*concordia*), blagost (*clementia*) i red (*disciplina*). Kako su ove vrline slabile ili čak nestajale, tako je rimska država počela postepeno opadati pa je u Livijevo vrijeme već krenula u sunovrat. U predgovoru je Livije istakao da primjerima iz prošlosti želi utjecati na buduće generacije, kako bi doprinio da rimsko društvo moralno ozdravi jer se došlo dotle da "niti može podnijeti svoje mane, niti pronaći lijek za njih" (*donec ad haec tempora quibus nec vitia nostra nec remedia pati possumus perventum est*).⁶⁵ Način na koji je Livije pisao odgovara onome što se naziva "reflektirajuća historija". Naime, Livije je teoretski pisao o prošlosti, a zapravo je cijelo vrijeme govorio o sadašnjosti. On je o svom vlastitom vremenu pisao tako što je kompilirao narative o prošlosti.⁶⁶

Što se tiče umjetničke i književne vrijednosti djela *Ab Urbe condita*, Livije je u Rimu svrstavan među najbolje pisce. Livije je koristio dramske efekte u prikazima velikih bitaka, ali njihov tok je opisivao stereotipno s obzirom na to da nije bio vješt u vojnoj tehnici. Snalažljiviji je bio u opisima opsada gradova gdje je izazivao osjećaj humanosti i suosjećanja kod čitatelja. Za prikazivanje unutarnjih političkih previranja u Rimu koristio se govorima. Livijeovi govori su izmišljeni i služe da bi ukratko iznijeli neki događaj ili dali psihološku karakterizaciju osobe. U sastavljanju ovih govora, Livije se služio helenističkom retorskom teorijom. Stilski, Livije je težio čistoći u građenju rečenica i izboru riječi, ponajviše se držeći pravila koja je isticao Ciceron. Njegovo djelo udžbenički je primjer sentencioznosti; kratke rečenice koristi za naglašavanje, dok opise prepušta dugim rečenicama. Ponajbolji primjer za to je galska opsada Kaptola gdje cjelokupan opis daje u jednoj dugoj rečenici. Međutim, njegove duge periode nisu imale harmoničnost Ciceronove rečenice; glavna misao mu često ostaje nedorečena i ovisna od naredne rečenice pa tako cjelina postaje manje koherentna.⁶⁷ Livijevo djelo je karakteristično i po takozvanoj patavštini (*patavinitas*), odnosno, čestom korištenju vokabulara srodnog njegovom rodnom Pataviju. Ovaj izraz se nije držao za klasični, učeni latinski jezik (*sermo*

---

⁶⁴ Milan BUDIMIR – Miron FLAŠAR, *Pregled rimske književnosti*, 360.

⁶⁵ Liv. 1. pr. 9.

⁶⁶ Lazar Atanasković, Hegel i Livije: reflektirajuća historiografija i etika pamćenja, u: *Arhe*, 26 (2020.) 32, Novi Sad, 82.

⁶⁷ Tit LIVIJE, *Istorija Rima od osnivanja grada*, prev. Miroslava Mirković, 23-24.

urbanus), zbog čega je njegovo korištenje umanjivalo vrijednost Livijeva djela kod nekih kritičara.⁶⁸

---

⁶⁸ Robert M. OGILVIE, *Livy*, 466.

V. KONCEPT NACIONALNOG I NADNACIONALNOG IDENTITETA

*Qui non est mecum, contra me est*⁶⁹

V.1 Nacionalni i nadnacionalni identitet općenito

Livijevo pisanje historije neminovno je bilo povezano s njegovim osjećajem domoljublja i nacionalnog ponosa, što i jest predmet ovog rada. Međutim, veoma je bitno imati na umu činjenicu da postoji nužna razlika između nacionalne odrednice u starom i modernom svijetu, odnosno, antička nacija nije isto što i moderna nacija. Da bi se to razumjelo, potrebno je prije svega reći nešto o modernoj naciji.

U nauci postoje dvije moguće teorije koje objašnjavaju postanak nacije, a to su primordijalistička i modernistička teorija. Primordijalistička teorija definira modernu naciju kao direktan kontinuitet nacionalnog osjećaja koji je kroz historiju dijelila određena grupa ljudi, a koji je baziran na zajedničkim kulturološkim i jezičnim odrednicama, kao i zajedničkoj historiji. Jednostavnije – po ovoj teoriji antički Rimljani s Apeninskog poluotoka i moderni Talijani predstavljaju istu naciju. Nasuprot ove ideje javila se modernistička teorija, koju je popularizirao Benedikt Anderson, a koja predlaže da su moderne nacije rezultat modernih vremena, odnosno, da su nacionalni identiteti mahom definirani kao takvi nakon revolucija 19. stoljeća, a posebice takozvanog "Proljeća naroda" iz 1848. godine. Za Andersona, moderna nacija je "zamišljena politička zajednica koja je inherentno ograničena i suverena". Svaka nacija je zamišljena zato što pripadnici jedne nacije neće nikad upoznati sve ostale pripadnike svoje nacije; ograničena je zato što ima točno definirane (iako rastezljive) granice s čije druge strane se nalaze druge nacije, a suverena je zato što narod predstavlja vlast u modernoj državi.⁷⁰ Po ovoj teoriji, nacionalni identitet modernih Talijana formiran je nakon ujedinjenja Italije 1871. godine. Dakle, antički Rimljani i moderni Talijani ne dijele isti osjećaj nacionalnog pripadanja.

Ono što je veoma bitno razgraničiti jest razlika između poimanja etničke i nacionalne pripadnosti. Etnička pripadnost ima sljedeće osnovne značajke: zajedničko ime, mit o zajedničkom porijeklu, zajedničku historiju, elemente zajedničke kulture, asocijaciju s točno

---

⁶⁹ "Tko nije sa mnom, protiv mene je"; nacionalna identifikacija često počiva na percepciji sebe nasuprot Drugoga, odnosno, za Rimljane su postojale samo dvije vrste ljudi: Rimljani i barbari.

⁷⁰ Benedikt Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, Beograd, 1998., 17-18.

određenom 'domovinom' i osjećaj međusobne solidarnosti.⁷¹ Kao takva, etnička pripadnost je mogla postojati i jest postojala u antičkom svijetu. Kad se malo bolje pogleda, jasno je kako su pojmovi etnije i nacije zapravo potekli iz antičkih jezika – starogrčkog i latinskog.

U starogrčkom jeziku, ἔθνος je pojam koji je označavao grupu pripadnika iste vrste; mogla je to biti grupa životinja, ali i grupa ljudi. S vremenom se ovaj pojam počeo primjenjivati isključivo na ljude koji dijele zajednički životni prostor, pa onda i teritorijalni, odnosno, etnički identitet. *Natio* je pojam koji je u latinskom jeziku nastao od glagola *nascor* što znači roditi se, pa je *natio* rod, odnosno skupina ljudi koja dijeli srodnost. S vremenom je *natio* postao narod, zahvaljujući mitu o zajedničkom porijeklu ljudi koji žive na istom teritoriju. Vidi se da antički jezici daju primat ideji zajedničkog podrijetla i obitavanja na istom teritoriju, dok je politička komponenta etničkog/nacionalnog identiteta sekundarna i razvit će se tek kasnije.

Sukladno tome, ovaj rad će se povesti za idejom Benedikta Andersona da su nacije produkt modernog vremena. Svejedno, korištenje termina "nacija" neće biti anakrono jer je sam termin potekao iz antičkog Rima. Međutim, ovaj termin će biti korišten u značenju koje je izneseno u ovom potpoglavlju, odnosno, antička rimska nacija će biti razmatrana kao skupina ljudi koja obitava na teritoriju rimske države i dijeli ideju o zajedničkom porijeklu. Svakako, rimski identitet kao takav bio je primarno nadnacionalni, odnosno, rimska država je natkriljivala pojedine države i nacije koje je pokorila, a koje su imale svoje identitetske odrednice. Istinski "rimski" nacionalni identitet razvio se skoro samo na italskom tlu.

V.2 Antička nacija na primjeru rimske države

Uzimajući u obzir navedeno, kao odrednice rimskog (nad)nacionalnog identiteta mogu se navesti sljedeći faktori: obitavanje na zajedničkom teritoriju (Rimska Republika / Rimsko Carstvo), govorenje istog jezika (latinski jezik), zajednički mit o porijeklu (legenda o Eneji) i rimsko građanstvo (*ius civitatis*). Obitavanje na zajedničkom teritoriju je bilo najlakše izvodivo – kada Rimljani pokore neki prostor, on postaje dijelom rimske države. Međutim, ostale tri komponente inherentne su samo Italicima koji su najranije postali dijelom rimske države. Da bi jedan German, Britanac, Ilir ili Hispanac stvorio ideju rimskog nacionalnog identiteta, morao je usvojiti značajke tog identiteta i to putem procesa poznatog kao romanizacija. Romanizacija je mogla biti dvojaka: politička ili kulturna. Politička romanizacija se obično odvijala služenjem u pomoćnim jedinicama rimske vojske i konsekvantnim stjecanjem rimskog građanstva, s tim

---

⁷¹ Anthony D. Smith, *National identity*, London, 1991., 21.

da služba u vojsci nije bila *conditio sine qua non* za stjecanje građanstva, posebice nakon *Constitutio Antoniniana* iz 212. god. kada su svi slobodni stanovnici Carstva postali punopravni građani. Kulturna romanizacija je tekla sporije i podrazumijevala je prihvaćanje rimskog načina života, oblačenja, religioznosti i latinskog jezika. Da bi neko područje bilo u potpunosti romanizirano, moglo je proći i do nekoliko stoljeća.

Neophodno je definirati termin "rimski" u svojoj nacionalnoj odrednici. Ovaj termin je u prvotno vrijeme postojanja rimske države označavao skoro isključivo područje grada Rima. Međutim, kako je započela ekspanzija rimske države, tako pojam "rimski" nije više označavao samo geografsku odrednicu nego i identitetsku jer je rimska postala cijela Italija, a onda i veliki dijelovi Europe, Azije i Afrike. Transformacija pojma "rimski" bila je u direktnoj korelaciji s rimskim imperijalizmom.⁷² Za objašnjavanje ovog fenomena nema eklatantnijeg primjera od činjenice da postoji latinski jezik, ali rimska književnost. Latinski jezik, kao ogranak italskih jezika, stariji je od nastanka grada Rima, dok se književnost pisana na latinskom jeziku razvila ne samo nakon nastanka Rima, nego je svoj vrhunac doživjela za vrijeme intenzivnog rasta i širenja rimske države, tako da je ona dobila posesivnu odrednicu "rimska" umjesto "latinska".

Latinski jezik i njegova uporaba činili su upravo jedan od osnovnih stupova rimskog nacionalnog identiteta. Iako uporaba nekog jezika nije dovoljna da bi se smatrali nacionalnim pripadnikom te zajednice s obzirom na to da je bilingvalnost bila itekako prisutna i u antičkom svijetu, za Rimljane je bilo od velikog značaja da se latinski jezik širi, posebice s obzirom na to da je i sama rimska elita dugo vremena bila raspoznavana od puka po tome što je poznavala grčki jezik. Stoga, Rimljani su kao Rimljane mogli i htjeli prihvatiti samo one koji su mogli govoriti latinskim jezikom, i to klasičnim latinskim jezikom što znači da su morali imati dovoljno resursa za formalno obrazovanje. Služenje učenim latinskim jezikom kombinirano s rimskim građanstvom garantiralo je sudjelovanje u političkom životu koji je za Rimljane predstavljao vrhunac domoljublja. Na taj način su se, zapravo, samo formirale nove rimske elite. Međutim, određene italske zajednice žudile su za prihvaćanjem od strane "pravih Rimljana", a jednu takvu zgodu je spomenuo i Livije za kampanjski grad Kumu, koji je 180. god. p.n.e. od rimskog Senata tražio dopuštenje da koristi latinski jezik u svojim javnim poslovima: *Cumanis eo anno petentibus permissum, ut publice Latine loquerentur.*⁷³ ("Ove godine su Kumanci tražili dopuštenje da javno govore latinskim jezikom.")

---

⁷² Claudia ARNO, *How Romans became "Roman": Creating Identity in an Expanding World*, Ann Arbor, 2012., 2.

⁷³ Liv. 40.42.

Ono što je za Rimljane bilo možda najbitnije, a svakako je ključno za razumijevanje načina na koji Livije piše o svemu rimskome jest skup vrlina koje pojedinac mora imati i iskazivati da bi bio smatran za Rimljanina. Uistinu, postoji kongruencija između vrlina koje Livije cijeni u svom djelu (*virtus, modestia, pietas, fides, honos, concordia, clementia, disciplina*) i onoga što su Rimljani cijenili. Na tragu toga treba svakako spomenuti činjenicu da su Rimljani za istaknutog čovjeka koristili termin *vir* koji označava muškaraca, junaka, onog koji posjeduje i pokazuje hvalevrijedne vrline, nasuprot termina *homo* (čovjek) ili *mas* i *masculus* koji označavaju samo osobu muškog spola. Dakle, da bi netko bio Rimljanin, nije bilo dovoljno samo da se rodi na teritoriju rimske države, da posjeduje rimsko građanstvo i da govori latinskim jezikom; postojao je skup sociološki uvjetovanih obrazaca ponašanja koje je taj pojedinac morao prihvatiti da bi bio dijelom rimskog nacionalnog kruga.⁷⁴ Način na koji Livije veliča ove ideje evidentan je još u predgovoru pa je Livije zapisao:

*Ceterum aut me amor negotii suscepit fallit, aut nulla umquam res publica nec maior nec sanctior nec bonis exemplis ditior fuit, nec in quam civitatem tam serae avaritia luxuriaque immigeraverint nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniae honos fuerit.*⁷⁵

("Uostalom, ili me ljubav prema započetom poslu vara ili nikad nije postojala niti veća niti poštovanja vrijednija niti dobrim primjerima bogatija država, niti država u koju su tako kasno prodrli lakomost i raskoš i nigdje nije toliko i tako dugo za časno držano biti skroman i štedljiv.")⁷⁶

Za Livijevo shvaćanje i subsekventno pisanje rimske historije nisu bile ključne rimske institucije kao temelji rimske države, nego njeni ljudi, i to ne samo njihovi postupci nego misaoni sklop koji je stajao iza njih. Zato se Livije odmakao od osobnih komentara događaja o kojima piše – bilo mu je bitnije zabilježiti priče koje služe kao primjer rimskih vrlina. Ponekad je cijela poglavlja posvećivao njima, pa se tako druga knjiga fokusira na *libertas*, treća na *moderatio* i *modestia*, a peta na *fides*.⁷⁷ Sve ove vrline bile su neophodne za uspješno vođenje države koja se ujedno neprestano širi; zato su se Rimljani puno više fokusirali na vještine upravljanja državom, nego na umjetnost pa je i Vergilije zapisao da će drugi udahnuti život u broncu i mramor, rimske *artes* leže u vladanju.⁷⁸

Neophodno je, dakle, razumjeti da rimski nacionalni identitet zapravo nije bio nacionalan *per se* nego je bio skup socioloških i kulturoloških odrednica ljudi koji su živjeli na

---

⁷⁴ Claudia ARNO, *How Romans became "Roman"*, 203.

⁷⁵ Liv. 1. pr. 11.

⁷⁶ Vlastiti prijevod.

⁷⁷ T. James LUCE, *Livy: The Composition of his History*, 231.

⁷⁸ Erich S. Gruen, *Culture and National Identity in Republican Rome*, London, 1992., 131.

omeđenom prostoru rimske države. Sukus rimskog identiteta jest njegova inherentna nadnacionalnost jer je rimska država funkcionirala po principu osvajanja tuđih teritorija i inkorporiranja stranih naroda u svoje nacionalno tijelo. Da bi to ostvarila, oslanjala se na kombinaciju usvajanja određenih značajki jezika, zakona, tradicije i historije koju je rimska država izgradila, a koju su ti narodi prihvaćali. Na taj način je bilo tko mogao postati Rimljaninom, dokle god je u svom ponašanju i držanju bio egzemplaran za ostale građane. Upravo to je ono na što je Livije stavljao akcenat u svojoj historiji – rimska vrlina je bez presedana.

VI. PRIMJERI IZ DJELA I ANALIZA

*Iuvabit tamen rerum gestarum memoriae principis
terrarum populi pro virili parte et ipsum consuluisse...*⁷⁹

I. *Crescebat interim urbs munitionibus alia atque alia appetendo loca, cum in spem magis futurae multitudinis quam ad id, quod tum hominum erat, munirent; deinde, ne vana urbis magnitudo esset, alliciendae multitudinis causa vetere consilio condentium urbes, qui obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem natam e terra sibi prolem ementiebantur.*⁸⁰

"Rastao je, u međuvremenu, grad, težeći bedemima opasati jedno mjesto za drugim, više zbog nade u buduću veličinu nego da zaštiti trenutno stanje i ono stanovništva koliko je tad imao. Stoga, da s obzirom na veličinu grad ne bi ostao pust, radi povećanja stanovništva se pribjegli starom načinu koji su koristili osnivači gradova: okupljali su oko sebe mnoštvo mračnog i niskog porijekla, izmišljajući da su im korijeni iz postojbine."⁸¹

Na ovom pasusu mogu se analizirati dvije bitne odrednice rimskog nacionalnog identiteta: uvjerenje u veličinu i nadmoć vlastitog naroda nad drugima, kao i uvjerenje u zajedničko porijeklo. Livije opisuje nastanak samog Rima kao grada, tvrdeći kako u najranije vrijeme nije imao ni pravih neprijatelja (što je razumljivo jer još uvijek nije nikome predstavljao stvarnu prijetnju), ali je svejedno gradio bedeme oko naseljenih mjesta, znajući da će doći vrijeme kad će ta zaštita biti neophodna. Ovo indicira dvije stvari: da je nacionalni ponos koji su Rimljani otpočeta osjećali skoro graničio s ohološću jer je jedna tako mlada i još uvijek poprilično slaba državica bila uvjerenjena da će uspjeti proširiti svoje granice i pokoriti okolna mjesta, ali i da su Rimljani eksplicitno fokusirani na ekspanziju, odnosno, na dostizanje buduće veličine – doslovno, u vidu velikog teritorija kojim će vladati i figurativno, u vidu moći i ugleda koje će imati. S druge strane, Livije pripovijeda o načinu na koji je rimsko stanovništvo raslo – apsorbirajući strane elemente. Međutim, njihovo obitavanje na jednom prostoru i unutar granica jedne države, dovelo je do stvaranja ideje o pripadnosti jednoj naciji, pa čak i do mitologiziranja zajedničkog porijekla.

---

⁷⁹ "Godit će ipak da se svim snagama od zaborava sačuva sjećanje na historiju najistaknutijeg naroda na svijetu"; Livijeva rečenica iz predgovora *Ab Urbe condita*.

⁸⁰ Liv. 1.8.

⁸¹ Vlastiti prijevod.

II. *Neque ambigitur quin Brutus idem qui tantum gloriae superbo exacto rege meruit pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturae cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem aut certe impunitatem adeptam, soluta regio metu agitari coepta esset tribuniciiis procellis, et in aliena urbe cum patribus serere certamina, priusquam pignora coniugum ac liberorum caritasque ipsius soli, cui longo tempore adsuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatae res nondum adultae discordia forent, quas fovit tranquilla moderatio imperii eoque nutriendo perduxit ut bonam frugem libertatis maturis iam viribus ferre possent.*⁸²

"Nema sumnje da bi Brut, koji je zaradio toliku slavu protjerivanjem oholog kralja, postupio veoma loše po državu da je zbog preuranjene želje za slobodom ukinuo vlast nekog od prijašnjih kraljeva. Što bi se dogodilo da se ona rulja pastira i došljaka, prebjegla iz svojih naroda, pod zaštitom nepovredivog hrama, naviknuta na slobodu i svako odsustvo kazne, razriješila straha od kraljeva i, potaknuta burama izazvanim od narodnih tribuna, sijala borbe s patricijima u gradu koji joj je bio stran, prije nego što su zalozili ljubavi prema ženi i djeci i samoj zemlji, na koju su se dugo vremena navikavali, ujedinili njihova srca? Razdor bi doveo do rasapa još uvijek nerazvijene države. Podržavana je spokojnost umjerene vlasti koju je trebalo njegovati, a koja je dovela do toga da već sazrelim snagama može donositi dobre plodove slobode."⁸³

Druga knjiga, kako je već spomenuto, umnogome tematizira *libertas* ili slobodu kao jednu od primarnih karakteristika razvitka rimske historije. Jedna od skoro inherentnih značajki rimskog identiteta bila je upravo sloboda, ali u značenju političke slobode (Rim je ipak bio robovlasničko društvo). Rimljani su se ponosili svojim pravom glasa u državnim institucijama i držali su svoju Republiku kao ogledalo nasuprot drugim državama, autokratski uređenima. Međutim, činjenica jest da se Rimaska Republika razvila iz Rimskog Kraljevstva, a Livije u ovom pasusu naglašava da ne bi bilo dobro da se to desilo ranije nego što jest jer rimska država tad još uvijek nije bila naseljena *pravim* Rimljanima, odnosno, onima koji u dovoljnoj mjeri izražavaju potrebne rimske vrline. Jedino što je te ljude učinilo Rimljanima bila je ljubav prema zemlji (misli se na teritorij) koja im je dala utočište – tako oni teoretski nisu bili Rimljani, ali u praksi jesu, zato što ih je s drugim Rimljanima vezivao onaj najbitniji, patriotski osjećaj.

---

⁸² Liv. 2.1.

⁸³ Vlastiti prijevod.

III. *Iamque omissa cunctando victoria erat, cum consul volnere alligato revectus ad prima signa "Quid stas, miles?" inquit; "Non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias; in beluas strinximus ferrum; hauriendus aut dandus est sanguis. Propulistis a castris, supina valle praecipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis; complete eadem strage campos qua montes replestis. Nolite exspectare dum stantes vos fugiant; inferenda sunt signa et vadendum in hostem."*⁸⁴

"Zbog oklijevanja je skoro bila izgubljena pobjeda kada se konzul, nakon što mu je bila previjena rana, vrati do prvih bojnih znakova i reče "Zašto stojiš, vojniče? Nije riječ o latinskom ili sabinskom neprijatelju, kojeg pobijeđenog možeš učiniti saveznikom od neprijatelja; isukali smo mačeve na zvijeri; ili će biti prolivena njihova krv ili ćemo ispustiti svoju. Odbacili ste ih od logora, bacili naglavce u dolinu, stojite na leševima ubijenih neprijatelja. Pokrijte polje istim pokoljem kojim ste ispunili brda. Nemojte očekivati da će od vas bježati, moraju se podići bojni znakovi i mora se krenuti na neprijatelja."⁸⁵

Ovaj govor, čije je riječi Livije stavio u usta konzulu Marku Popiliju Lenatu, tematizira rimski sukob s Galima koji su napali i opljačkali Rim 387. god. p.n.e. Zanimljiva je činjenica da se naglašava kako su Latini i Sabinjani bili neprijatelji, ali su pretvoreni u saveznike. Dakle, Rimljanima bliski i srodni narodni zaslužili su da, nakon što su bili pobijeđeni u bitci, postanu saveznici; kasnije će postati i dijelom rimske države, zahvaljujući brojnim sličnostima s rimskim narodom koje su omogućile asimiliranje u jedan nacionalni identitet. S druge strane se nalaze Gali, neprijatelji, koji su predstavljeni kao zvijeri koje ne vrijedi ni pokoriti nego ih treba zatrti. Dakle, Rimljani su smatrali kako su oni superiorniji i kako imaju pravo odluke koji neprijatelj poslije poraza može postati Rimljaninom, a koji ne. Rimska država će uspjeti pokoriti Galiju tek za vrijeme Julija Cezara, tri stoljeća kasnije. I tada, s Galima će se obračunati na veoma nehuman način koji pokazuje uvjerenje da je rimska civilizacija nadmoćnija nad galskom, a što je ključna komponenta rimskog imperijalizma (i samim time, nacionalizma). Rimljani će nastaviti držati Gale za barbare koji se povinuju svojim animalističkim porivima i inkorporacija njihova teritorija u sastav rimske države će biti čisto pragmatična – širenje granica i akumuliranje sirovina.

---

⁸⁴ Liv. 7.24.

⁸⁵ Vlastiti prijevod.

IV. *Equitum peditumque idem longe primus erat; princeps in proelium ibat, ultimus conserto proelio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia aequabant, inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus deum metus, nullum ius iurandum, nulla religio.*⁸⁶

"Bio je jednako tako od konjanika i pješaka nadaleko prvi; išao je prvi u bitku, a posljednji je izlazio iz zametnute bitke. Ove tolike vrline muža izjednačavale su mane uma, nehumana okrutnost, lukavost više nego punska, ničega istinitoga, ničega svetoga, nikakav strah od boga, nikakva zakletva, nikakva religija."⁸⁷

Nije nepoznato da je Livije smatrao Kartažane najvećim rimskim neprijateljima. Pored toga, čak je u interakciji Rima s Kartagom tijekom Punskih ratova vidio uzrok moralnog pada Rimljana jer je imao orijentalističko viđenje da je Istok korumpiran hedonizmom, pa je propadanje rimske države povezao s moralnom iskvarenošću i propadanjem društva. Upravo zato, Livije je Kartažane vidio kao onu drugost na osnovu koje je definirao identitetske odrednice Rimljana. Kartažani su barbari, okrutni, zli, podmukli, bez dostojanstva. S druge strane, Rimljani su ugledni, hrabri, pobožni, časni, dobri i zato su zaslužili pobjedu u ratu.

Ova dihotomija najviše se vidi u Livijevom opisu Hanibala. Livije nije prezao od isticanja pozitivnih Hanibalovih karakteristika, kao što je njegova vojna spremnost i snaga. Međutim, nije to Livije činio zato što je smatrao da je Hanibal hvale vrijedan, nego iz ličnih patriotskih pobuda. Što opasnijim i sposobnijim prikaže Hanibala, to je rimska pobjeda nad njim bila veća i uspješnija. Nije bilo bitno samo pobijediti neprijatelja, nego pobijediti jakog neprijatelja. Livije je, zapravo, pokušao biti dvodimenzionalan nastojeći opisati i Hanibalove vrline.⁸⁸ Nasuprot pohvale Hanibalovim sposobnostima, nalazi se izrazito negativna karakterizacija Hanibalova lika koji je opisan kao okrutan, lukav, bez obzira za išta sveto, bez strahopoštovanja za ikakvu obavezu ili pravo. Jasno je kako je na ovom mjestu Livije, nabrajajući Hanibalove negativne karakteristike, pripisivao Rimljanima te iste pozitivne karakteristike. Hanibal je nehuman i okrutan – Rimljani su milosrdni; Hanibal ima lukavost "više nego punsku" – Rimljani su samo mudri, Hanibal nema strah od boga – Rimljane odlikuje pobožnost, Hanibala ne drži nikakva zakletva – Rimljani vjeruju u zakone, prava i zakletve svojim nadređenima.

---

⁸⁶ Liv. 21.4.

⁸⁷ Vlastiti prijevod.

⁸⁸ Martin Foulkes, *Livy's Characterization of Individuals and Races in Book XXI*, u: *Histos* 3 (1999.) 3, 74.

V. Naposljetku, neophodno je spomenuti da se primarna karakteristika rimskog (nad)nacionalnog identiteta ogleda u samom naslovu Livijeva djela. *Ab Urbe condita* ili "Od osnutka grada" naslovom poručuje da je Livije pisao historiju od nastanka grada naovamo. Međutim, nigdje nije navedeno o kojem se gradu radi – to se podrazumijevalo. Rimljani su toliko bili uvjereni u superiornost svoje države i njenog središta, da nisu imali potrebu Rim zvati Rimom nego su se prema njemu referirali kao jednostavno *Urbs*, odnosno, Grad. Rim je bio *Urbs Aeterna* i *Caput Mundi*. Svi su putevi vodili u Rim, a Rim je bio iznad svih. Taj osjećaj nacionalnog ponosa najbolje opisuje što je značilo biti Rimljaninom u antičkom svijetu.

ZAKLJUČAK

Tit Livije bio je jedini veliki prozni pisac Augustovog doba, odnosno, druge polovine zlatnog doba rimske književnosti. Porijeklom iz konzervativnog Patavija, Livije je sa sobom u Rim donio uvjerenost u zlatni sjaj prošlih vremena, moralnu korupciju tadašnje sadašnjosti i neskrivene simpatije prema republikanskim idejama. Ove lične osobine utkao je u svoj rad čiji je produkt bilo djelo rimske historije od osnutka Rima do Livijeva vremena, poznatog kao *Ab Urbe condita*. Livijevo djelo obiluje veličanjem rimske države i Rimljana, pozivanjem na vrline koje Rimljani trebaju posjedovati te patavijske kolokvijalizme čijom uporabom otkriva vezanost ne samo za rodno mjesto, nego i za ideale koje ono njeguje.

Živeći u turbulentnom vremenu okončanja građanskih ratova i izdizanja novog državnog uređenja koje je pod krinkom republikanske demokracije skrivalo izrastanje autokratske carske vladavine, Livije je očuvao sebe i svoje djelo povinujući se primarnoj ideji Augustove restauracije – veličanju države, običaja predaka i konzervativnih obiteljskih i religijskih ideja. Ovaj zadatak mu nije teško pao s obzirom na to da je i sam vjerovao u te ideale. Kombinirajući tako ugodno s korisnim, nastala je mastodontska historija Rima iz Livijeva pera koja je što kroz opise, što kroz više od četiri stotine izmišljenih govora prepričala tok razvoja rimske države i njenih stanovnika. Iako je od ukupno 142 knjige sačuvana samo četvrtina sadržaja, ona je itekako dovoljna za analizu raznih tema vezanih za rimsko društvo i historiju. Jedna od njih je i pitanje razvoja rimskog (nad)nacionalnog identiteta kao osjećaja pripadnosti rimskoj državi i naciji.

Ovaj rad se vodio postavkom da antički *natio* i moderna nacija nisu isto zbog čega je i dozvoljeno impliciranje postojanja rimskog nacionalnog identiteta. Nastavljajući na tu ideju, analiza odabranih dijelova Livijeva teksta nastojala je pokazati kakva je bila rimska autopercepcija u periodu ranog Carstva. Došlo se do zaključka kako bivanje Rimljaninom nije podrazumijevalo čak ni pripadnost istom narodu i na taj način dijeljenje istog genetskog materijala, nego isključivo obitavanje na prostoru rimske države, njegovanje rimske historije i tradicije, uvjerenje u superiornost rimske nacije, poštivanje rimskih mitova o vlastitim legendarnim počecima i iskazivanje Rimljanima važnih pozitivnih osobina kao što su *virtus* (hrabrost), *honos* (čast), *pietas* (pobožnost), pouzdanost (*fides*), skromnost (*modestia*) ili sloga (*concordia*). Može se deducirati kako je za Rimljane nacija bila samo konstrukt uvjetovan performansom određenih socioloških i kulturoloških karakteristika koje su nekog po naciji Germana, Kelta ili Ilirija činili nadnacionalno Rimljaninom.

BIBLIOGRAFIJA

IZVORI

1. Cornelius Tacitus, *Annales*, ed. C. D. Fisher, 1906.
2. C. Suetonius Tranquillus, *De Vita Caesarum*, ed. M. Ihm, 1908.
3. Titus Livius, *Ab Urbe condita*, ed. R. S. Conway, C. F. Walters et alia, 1908.

LITERATURA

1. Anderson, Benedikt, *Nacija: zamišljena zajednica*, Beograd, 1998.
2. Arno, Claudia, *How Romans became "Roman": Creating Identity in an Expanding World*, Ann Arbor, 2012.
3. Budimir Milan, Miron Flašar, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus Romanis*, Beograd, 1986.
4. Dukat, Vladoje, *T. Livii Ab Urbe condita libri*, Zagreb.
5. Gruen, Erich S., *Culture and National Identity in Republican Rome*, London, 1992.
6. Livije, Tit, *Istorija Rima od osnivanja grada*, prev. Miroslava Mirković, Beograd, 1991.
7. Luce, T. James, *Livy: The Composition of His History*, Princeton, 1977.
8. Maškin, Nikolaj A., *Istorija starog Rima*, Beograd, 1991.
9. Mesihović, Salmedin, *ORBIS ROMANVS. Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije*, Sarajevo, 2015.
10. Smith, Anthony D., *National identity*, London, 1991.
11. Tronski, Iosif M., *Povijest antičke književnosti*, Zagreb, 1951.

STRUČNI ČLANCI

1. Atanasković, Lazar, Hegel i Livije: reflektirajuća historiografija i etika pamćenja, u: *Arhe*, Vol. 26, No. 32, 2020.
2. Foulkes, Martin, Livy's Characterization of Individuals and Races in Book XXI, u: *Histos* Vol. 3, No. 3, 1999.

3. Knezović, Pavao, Dva milenija od Livijeve smrti, u: *Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu*, Vol. 8, No. 1-2, 2017.
4. Marincola, John, Ancient audiences and expectations, u: Andrew Feldherr, *The Cambridge Companion to the Roman Historians*, Cambridge, 2009.
5. Ogilvie, Robert M., Livy, u: E. J. Kenney, *The Cambridge history of classical literature II: Latin literature*, Cambridge, 2008.
6. Posavec, Vladimir, August i stvaranje principata, u: *Latina & Graeca*, Vol. 2, No. 28, 2016.
7. Townend, Gavin, Literature and society, u: Alan K. Bowman et alia, *The Cambridge Ancient History: The Augustan Empire (43. B.C. – A.D. 69)*, Cambridge, 2008.
8. Vratović, Vladimir, Rimska književnost, u: Vladimir Vratović, *Povijest svjetske književnosti*, Zagreb, 1977.

POMOĆNA LITERATURA

1. Divković, Mirko, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb, 1988.
2. Gortan Veljko, Oton Gorski, Pavao Pauš, *Latinska gramatika*, Zagreb, 2005.

BIOGRAFIJA

Ivona Drlječan rođena je 6. VI. 1998. godine u Novoj Biljoj. Odrasla je i živi u Kiseljaku, gdje je stekla svoje primarno i sekundarno obrazovanje. Pohađala je "Osnovnu školu Kiseljak" gdje je maturirala 2013. godine kao učenik generacije, a potom je stekla srednjoškolsko obrazovanje u općoj gimnaziji "Ivan Goran Kovačić" u Kiseljaku, gdje je maturirala 2017. godine, također s pohvalom. Iste godine upisuje dvopredmetni studij historije i latinskog jezika i rimske književnosti na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Tri godine poslije stiče titulu bachelora historije, obranom dodiplomskog rada pod naslovom "Bosanskohercegovački prostor u VI. stoljeću" na Odsjeku za historiju te titulu bachelora latinskog jezika i rimske književnosti, obranom dodiplomskog rada na temu "Elementi propagande i memoarske književnosti u djelu Gaja Julija Cezara" na Katedri za latinski jezik i rimsku književnost. Za uspjeh na dodiplomskom studiju biva nagrađena Srebrenom značkom Univerziteta u Sarajevu. Iste, 2021. godine, nastavlja dvopredmetni master studij historije i latinskog jezika i rimske književnosti, također na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Krajem godina biva nagrađena nagradom "Prof. dr. Esad Pašalić" od strane "Udruženja za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih i klasičnih civilizacija *BATHINVS*", osvojivši prvo mjesto prikazom knjige *Crisis management in Late Antiquity (410-590)* autorica Pauline Allen i Bronwen Neil. Spomenuti prikaz objavljen je u petom broju časopisa *Acta Illyrica*. Interes za antičku historiju dalje produbljuje izborom master teme "Rimska vojska u provinciji Dalmaciji" na Odsjeku za historiju te "Rimski nacionalni i nadnacionalni identitet prema djelu Tita Livija" na Katedri za latinski jezik i rimsku književnost. Od januara 2022. godine djeluje kao profesorica latinskog jezika u općoj i jezičnoj gimnaziji "Ivan Goran Kovačić" u Kiseljaku. Uži interes Ivone Drlječan predstavljaju teme vezane za Augustov principat, period prijelaza iz kasne antike u rani srednji vijek, filozofiju historije te gramatiku, prijevode i modernu uporabu latinskog jezika.

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	1
UVOD	2
I. O TITU LIVIJU	4
II. DRUŠTVENO-POLITIČKI KONTEKST LIVIJEVA ŽIVOTA I DJELOVANJA	9
III. RIMSKA HISTORIOGRAFIJA	14
IV. O DJELU <i>AB URBE CONDITA</i>	19
V. KONCEPT NACIONALNOG I NADNACIONALNOG IDENTITETA.....	24
V.1 Nacionalni i nadnacionalni identitet općenito	24
V.2 Antička nacija na primjeru rimske države	25
VI. PRIMJERI IZ DJELA I ANALIZA	29
ZAKLJUČAK	34
BIBLIOGRAFIJA	35
IZVORI.....	35
LITERATURA	35
STRUČNI ČLANCI	35
POMOĆNA LITERATURA	36
BIOGRAFIJA.....	37